

V.

ESZMÉK A TÁRSADALMI FEJLŐDÉS
IRÁNYÁRÓL MEGINDÍTOTT VITÁHOZ.

— *Lánczy Gyula beszéde.* —

I.

Nincs benne semmi kétség: *a proletariátus szervezkedése* egyrészt, másrészt pedig az ösztön, a tudat, a kényszer, foglalkozni az *úgynevezett alsóbb néposztályok sorsának, anyagi s erkölcsi színvonalának emelésével világszerte*, az eszmék és törekvések egész csoportja, mely e két mozgatót kíséri: ez az, a mit korunk az új nemzedéknek sajátlagos fejlődését, de talán mondjuk inkább: társadalom-erkölcsi milieujét kitűnőleg dominálja. S így akár milyen elvi premiszákból induljunk ki, tagadhatatlan, hogy mihelyt a társadalmi fejlődés irányait vizsgáljuk s az uralkodó áramlatokról csak tájékozódni is akarunk, legott parancsolólag előttünk áll a *szocializmus* kérdése, azon tágabb értelmében, mely a tömegek szabadulási, azt mondanám megváltási problémáját jelenti; de a mely nem azonosul szükségképen egyes szocialisztikus rendszerek elfogadása vagy elvetése, propagálása vagy elnyomásának ügyével.

Súlyt kell helyeznem e szóra: *megváltás; die Erlösung*.

Mert az egyik sajátsága korunknak és benne a legkülönbözőbb társadalmi egyedeknek, rétegeknek, hogy a fennálló világrendet, a viszonyok összességét, mint valami súlyosodó nyomást érzi feje, vállalai felett lebegni — s azok is, kikre nézve a kenyérkérdés többé-kevésbé tűrhetően, sőt kedvezően meg van oldva, egy betöltetlen áhítozás, egy égető szomjúságnak fájdalom-érzéseitől látszanak megrezdülni.

Azt hiszem kimondhatom a szót, bármi romantikus hangzású legyen és így bizonyos öldöklő nevetség veszélyével járó: keresik a megváltást.

Az a mély hatás, melyet *Schoppenhauer* és a *pesszimizmus* mindenrendű válfaja a XIX. század közepétől fogva mind növekedő mérvekben gyakorol a műveltekre, ez állapotra vezető vissza. És leütve mindent, a mi egy túlcsigázott phrasaeologia szappanbuborékai gyanánt röpdés az űrben — az a sajátos művészi hódítás, mely a *Wagner* Richárd nevéhez fűződik, nemzedékünk legbensőbb lelki szenvedéseiből, aspirációiból fakadó — mintegy érzelmi kifejezése e fájó, forrongó, végérhetetlen eszmei áhitozásnak.

Általában korunknak s az utóbbi nemzedéknek jellemvonása, hogy fogékonysága a szellemi hatványok és áramlatok iránt folyton fokozódó s a népszerű ismeretszerzés és terjesztés exakt, pozitivista tendenciája daczára, ezekben az ideges csoportokban, sőt tömegekben a lelki processzusok, sőt a metafizikai, a természettulni eszmetársulások vonzalma nőttön nő.

Nem érti az meg korunkat, ki e vonással nem számol.

A nagy realista kényszer-érdekek mellett ez a fokozott spiritualisálódás mohón felszí minden terméket, minden jelenléteket, mely az érzelmi és eszmei érzékhez fordul — a legkalandosabb aberratiók és superstíciók vak befogadásáig.

Akármit mondanak, korunknak — együgyűségből vagy számításból — ócsárlói: az erkölcsi mozzanatok és kritériumok átérzése és mintegy automatikus működése mélyebb, erélyesebb közvetlenséggel funkcionál, mint bármikor a múltban.

És ha azzal, a mit vallási, sőt egyház-szellemi *revivalnak* nevezünk, mint reális tényezővel, sőt valóságos hatalom gyanánt kell számolnunk, úgy tévedés lenne e fejleményt merőben a külső propaganda és mesteri szervezés eredményeül értékelni és félreismerni az organikus connexust, mely azt a kor összes szellemi dispositióival egybeköti, egyik nyilvánulásává teszi.

Közismert dolgok ezek, ha úgy tetszik banalitások. S én mégis szükségesnek tartottam őket előrebocsátani, mintegy elidézni ugyanazon lélekzettel, a melylyel a proletariátus szervezését s a gazdasági szocializmus sarkalatos, döntő fordulóit jeleztem.

Mert nagy, tévesztő egyoldalúság lenne a munkás, sőt tulnyomólag a gyári produkció munkásainak kereseti és gazdasági viszonyainak alakulásában, vagyis gyökeres átalakulásuk törekvésében, a szoros értelemben vett szocializmus benső dialectikai fejlődése és külső reális érvényesülésének harci fázisaiban, mintegy kimerítve látni a modern társadalmi fejlődésnek tartalmát és megjelölve irányának útvonalait.

Hála Istennek, a kérdés így fel sem tehető, a világ nem oly szürke és a társadalom létfolyamata nem oly egyszerű, vagyis néhány gyér számú, elemi motívumnak alkatrészeire redukálható, hogy sem a munkabér, s a termelési érték-megosztás problémáiban kimerítve volna.

S itt még egy megszorítást kell tennünk, még egy rezervációt emelnünk azon férfias, koncentrált fejtegetés ellenében, melyet a szocializmus lényegéről e helyen hallottunk.

S ez a *történelmi materializmus* elméletét illeti, mely formailag egy merőben szemléleti, retrospektív általánosításképpen jelentkezik, — holott valósággal eszmei reflexusaiban, visszahatásában egy *foganatos világnézet* erejével működő. A fontosság, melyet az egész marxista tábor e történet-elméleti kérdésnek méltán tulajdonít, e minő ségére vezetendő vissza.

De ha ez a történet-bölcselet a maga rideg kizárólagosságában korunk fejlődési állapota és folyamatára nem alkalmazható, még kevésbé fogadhatjuk el *történelmi valóságát* a múltnak tüneteire, világára alkalmazva. Sem az ókori világ úgynevezett klasszikai állam- és társadalom-alkotásaira ezen uralkodó, mondhatni egyeduralkodó jellegében nem alkalmazható s épen ezen kizárólagos, túlhatalmi mértékelésben rejlik a kérdés lényege, sem a középkori világ tragikus vergődésére reá nem erőltethető. Hogy miért nem, annak kifejtése és nem nehéz bizonyítása e helyütt meg nem kísérelhető, mert messze elterelne közelebbi céloktól. Csak egy megjegyzésre szorítkozunk. Ha a jelzett korszakokat, nem mint merő alaki időhatárokat jelöljük, hanem róluk, mint külön »világok«-ról emlékezünk meg, annak lényegi oka, hogy nagy eltérésekkel, bensőleg differenciált mozgató eszméktől és áramlatoktól inditattak. Bizonyos korszakoknak épen az a saját-sága, hogy ezen »uralkodó eszmék« ellentétben állanak, vagy ellentétesen evolválnak — mintegy paralogismusokban — az egészséges gazdasági, anyagi fejlődés igényeivel, okszerű peripetiáival, mely utóbbiakat keresztezésükben egyenest összezilálni, paralizálni látszanak, nem hogy »a gazdasági termelés, erői és a megosztás közti disszonanciákat — mint dr. Szabómondja — megszüntetnék s azt az »összhangot« létesítenék, mely »az új termelési erő teljes érvényesülését megengedi«.

A történelmi tények és bizonyos korszakok sorozati egymasutánja *nem* tanúsítja azt a törvényszerűséget, melyet ily szerves haladásnak ismerhetnénk el, hanem ellenkezőleg

a süllyedés, összezavarás és degenerálás időszakai és fázisai következnek egymásra, melyek súlyosítják és bonyolítják az egészséges gazdasági körfolyásnak helyreállítását és fokozását.

A minthogy nagy tévedés, ideolog önámítás a történelemben a *haladás*, tehát az egészséges fejlődés folytonos proezesszusát szemlélni. Tényleg, e fejlődés nagy visszaesésekkel és talán a jövőben is beláthatatlan hanyatlási esélyek között megy végbe.

A történelmi materializmus a maga kizárólagosságában tehát sem a múlt felismerésében biztos mértékünk és szövetségünk, sem a jelen és jövő fejlődésében csálthatatlan kalauzunk, irányítónk nem lehet.

És hogy ez nem a mi merőben szubjektív felfogásunknak ellentétése, mutatja a tény, hogy a szocialista párt- és gondolatiránynak két elsőrendű illetékes képviselője lényegileg szintén ráczáfolt és reagált a történelmi materializmus elmélete ellen. Ugy *Bernstein* kritikája a marxista program vezérelveit illetőleg — s ő »das wichtigste im Fundament des Marxismus, sozusagen das Grundgesetz das das ganze System durchdringt« gyanánt jelezte — mint *Menger Anton* »Neue Staatslehre« című nevezetes konstruktív kísérletében, ezen elmélet ellen fordulnak, még pedig nem csupán a történelmi tényszerűség szempontjából, hanem mindketten és *Menger* kitűnőleg, annak belső fogyatékosága miatt az aktuális társadalom-fejlődési causalitás tekintetében.

És mégis — és mindezek daczára — soha az, a mit *gazdasági determinizmusnak* neveznénk, oly nagy méreteket nem öltött, mint az utolsó emberöltő alatt. Milyen nyilatkozik az és micsodák következményei? Mindenekelőtt abban, hogy a probléma alanyát bizonyos tekintetben megváltoztatta, vagyis az egyénről áthelyezte nemzetközi tömbekre, kollektív létegekre. *Világ gazdasági versenyt* teremtven, az akció s a harc részeseiül többé nem az egyének és hivatási csoportok helyi érdekkörei tűnnek elé, hanem egész országok s azonfelül szélesebb területi kiterjedésben egész állami- és társadalmi szövetkezések.

És jól tudják mindnyájan, hogy ez nem abstrakció, hanem az élő valóság, melynek végzetes súlya és hatalma éppen abban rejlik, hogy a termelés, de mindennekfelett az *értékesítés* feltételeire s eredményeire kihat minden irányban, azon primitívebb nemzetgazdaságokra is, melyek a világforgalomtól távol feküdni látszanak s a kultúr világ sajátképeni szocialis termelésében részt nem vesznek, a mely pedig minden időben az ipari nagy-produkció arányaiban jelentkezik.

Hiszen drága hazánk, Magyarország gazdasági, sőt jórészt társadalmi válsága, mely előreláthatólag még távolról sem érte el tetőpontját, ez utóbbi összefüggésben találja magyarázatát. De Magyarországot kikapcsolni kívánom e konsziderációkból, több oknál fogva, melynek kifejtése e helyütt szükségtelennek látszik; de már azért is, mert minden relatív haladásai dacára, távol áll attól, hogy a modern társadalom-fejlődés konstitutív, vagy akár csak tipikus hordozói között szerepelne.

És új jelentőséget nyert a Lassalle egy mély értelmű jellegzetes igéje: die Orphische Kette der Konjunktur, melynek végzetes szinte misztikus képződésére, hatályára mindig visszatér. Az többé nem a magában álló állam- és nép-egyednek benső esély-lánczolatai és irányozhatatlan válságait jelenti. Új tényezők új alakulatokat teremtettek, melyekkel a régibb nemzetgazdaszat legfeljebb mint elméleti, doktrinális lehetőségekkel számolt.

E tényezők között van egy, melylyel nem is számolhatott s a mely teljes nóvum a valóságban, annyira, hogy következményei még nem szűrődtek le, még nem jegecedtek ki az elméletben. S ez a közlekedési eszközök hatályának a múltban nem ismert, a jelenre nézve szinte meglepetésszerű fejleménye. S ezzel a tömeg-termékek megjelenése, piacra vetése, oly távolsági és területi kombinációkban, melyek még 60, de még 40—30 esztendő előtt is csak képzeleti fikciókban, költségekben rajzolódtak. S ez a proceszszus még távol van attól, hogy tetőpontját érte volna el.

Mint a fizikában a merő mozgási, rezdülési sebességek, sűrűségek dinamikai erőátváltozási, fokozási, ébresztési, de körülmények között megsemmisítési hatásokat képesek előidézni és maguk is erőkből kiindulva átalakulnak új önálló erőkké, úgy ez az új forgalmi áramlat s annak fokozódásai vagy megakasztásai a termelés értékecsereje, de magának a produkció összes előfeltételei és végső vonalban e termelés mögött fogatos és egyszersmind önlétért küzdő *emberi erőre* és ennek földi végzetére nézve is a legkülönbözőbb hatásoknak forrásává válik.

Már pedig tudvalevő, hogy a forgalom dominálása, vagyis a termelésnek, a javak piacra vetésének merőben közlekedéspolitikai esélyei, lehetőségeinek biztosítása, maga is hatalmi kérdés, a nemzetközi államrendszerben elfoglalt súlynak a kérdése. Csak nagy, hatalmas államszervezetek vagy szövetkezések képesek a forgalmi előfeltételeket megszerezni és biztosítani.

És ezzel előáll egy új (vagy helyesebben fokozott) reális kényszerűség a *nagy-államképződések* és kiterjesztések biztosítására és kialakulására.

Pedig a marxista szocializmus csak termelési csoportokat ismervén, desintegrálni s ez apró tömbekre feloldani akarja az államot, vagy mint a dr. Szabó reprodukálásában hangzik »a szocialista társadalomban . . . az államnak legelőbb ezen hatalmi jellege enyészik el, hogy helyet adjon egy tisztán közigazgatási szervezetnek«, melynek centrális szerve nem lesz egyéb »egy nagy clearing-house-nál, mely a termelt javakat elosztja«.

De mi itt a valóság és mi az iskolai tantétel? A mit *imperializmusnak* neveznek s a nagy-államképződésre hajtó irányzat — csakugyan merőben nagyzási rajongás-e és nem-e egy benső kényszerűség resultánsa? Csakugyan a liberalizmus, Geőcze kisasszonynak ez a szerencsétlen elsanyargatott bête noire-ja teremtette azt és eltörölhető-e a termelő községi groupe-ok föderációjával szemben, mint azt a különböző szocialista rendszerek, így a Menger-féle theoremák is követelni és biztos kilátásba helyezni látszanak? . . .

A fentebbiekben egy példával illusztrálni kívántuk, hogy a szocialista programnak egyes tantételei, mennyire ellentétben állanak korunk társadalmi fejlődésének való, tényszerű alakulataival és legújabb irányjaival.

Ez eszmetársulásban csak jelezni kívánjuk a nagy módosulást, melyet a szocialista programra a *földbirtok és mezőgazdasági üzemnek* formája, berendezése tekintetében szenvedett. Míg azelőtt a földtulajdon államosítása s a közösség javára üzött kollektív-termelés egyik uralkodó programmpontja volt, addig az utóbbi években az *önálló kisüzemek jogosultsága* a mező- és természeti gazdaság terén mindjobban előtérbe lép, valami olyan állapotnak elismerése, mely a Code Civil uralma alatti *Franciaország* tényleges viszonyaihoz igen közel áll. A *Dávid-féle* legújabb (német) tanulmány a földbirtoklás illetén szabályozásáról a szocialista program határain belől, csak összefoglalása bizonyos tendenciáknak és tételeknek, melyek az utóbbi évek alatt magában e táborban felszínre kerültek. Tartózkodunk minden kritikától, vagy csak mérlegeléstől, mely ez iránynak a szocialista rendszer és követelmények viszonylataiban belső, logikai ész- és jogszerűségét venné vizsgálat alá. Csak a *közlekedés* tényére és mértékére kívántunk utalni a mai »polgári«,

mindenesetre egyéni tulajdon- és termelési rendszer egyik főfontosságú eleme és tárgya tekintetében.

És csakugyan az osztályharcz, a gyáripari munkás proletriátus küzdelme, engesztelhetetlen támadása és tagadása minden ellen, mi a magántulajdon alapján fejlődött, tehát az újkori társadalom és differenciált létfeltételei és osztály-organizmusának fennállása ellen képezne a társadalmi fejlődésnek ellentállhatatlan új irányát?

Hát még így is, ezen merev abszolutizmusban odaállítva bizonyos fokig, el kell fogadnunk e tételt; számolnunk kell vele, mint a szociális mozgalom egyik elemével, tényezőjével. De a fennálló társadalom, mondhatjuk a művelt emberiség soha bele nem fog nyugodni a gondolatba sem, hogy a társastermelés centralizációja és az egyén akaratán kívüli szabályozása, továbbá a termelt értékek hasonló központi elosztása címén a materiális és társasélet szabad mozgása elkoboztassék és végső elemzésben megtöressék a mi az emberiség legbecsesebb java, mire a legnagyobb szenvedések árán is törekszik: az önálló egyéniség, a személyiség kifejlődésének szabadsága, sőt lehetősége.

Ez az ütköző pont, melyen a két világ — ama képzeleti, eljövendőnek rajzolt és a valóságos, mely emberi eszméményeink: *a szabadság* megóvását legalább az emberiség egy részének biztosítja — egyeztetetlensége, szélső ellentéte sarkall.

Ezt az elvi következetességű szocializmus, mely kész megvonni a rendszer benső dialektikájának szélső konzekvenciáit nyíltan elismeri.

Ezt tette az a fejtegetés is, mely a szocializmus Marx-féle koncepczióját taglalta és bizonyitgatta előttünk. Csakhogy ezen ütköző pontra nézve mégis rezervációkkal élt, igen helyes tételket formulázott magának a szabadságnak lényegére nézve, de azután kimutatni igyekezett — és mi készségesen elhisszük neki — hogy az új világrend, tehát a proletariátus diktatúrája s a nagyüzemi koncentráció meg fogja teremteni a maga külön szabadsági ideyálját egy igen viszonylagos, determinált ártalommal s azon korlátok között mozgót, melyeket a társadalom kultúrfoka, osztály helyzete és vagyoni viszonyai szabnak ki.

Ámde az osztályharczból egy nivellált munkás és részegedő-osztálynak kellvén — e tan értelmében — kikerülni s a »vagyoni viszonyok« is, a megélhetésnek bizonyos szabályozott átlagmértékét jelentik, a miből aztán végső vonalban, ez állapotok fentartási lehetősége miatt, a gondolat és kultúrérzéknek bizonyos tervszerű

irányzása, tehát kényszerű megszorítása, megrendszabályozása könyörtelen szükségyszerűséggel be kell, hogy következzenek.

Milyenné fejlődnék azon nemzedékek szabadságtudata, a mely ily viszonyok alatt peregetné le a létnek szürke fonálát ?...

Ugyan Szabó úr tartózkodott a szocializmus jövő társadalmának, pozitív berendezkedésének rajzától, minden közelebbi részletezésétől — s azt jól tevő.

De minden gondolkodó és író, a ki a szocializmus győzelme alapján berendezett állami, vagy inkább társadalmi rendnek pozitív, intézményes konstrukcióját kísérletté meg, szinte kivétel nélkül bizonyos *kommunistikus* képzetekre és rendezkedési javaslatokra lyukadt ki. Így *Menger* is a fentidézett könyvében, a ki pedig Marxnak érvelésével, bizonyos karakterisztikus alaptételeivel szemben kritikai élű önállóságát markirozta — a maga 2000 főnyi egyforma gazdasági községekben bizonyos átmeneti elkülönülések után felállítandó a családokra nézve is közös lakó- és étkező-helyiségeivel, közös csoport vagy községi palotákban a közösségnek mindinkább fokozódó kiterjeszkedésével a családi és magánélet összes alapviszonyaira nem a *kommunizmus* és vele az egyéni lét önhatóságának azon rendszeres megszüntetése állapotait idézi-e fel, melyeket az antik világ hasonló társadalmi regényei és ábránd-rendszereiből ismerünk, a platói bölcsék uralkodó osztálya nélkül, de végső elemzésben a mozgási és fejlődési, sőt alkotási szabadság ugyanazon szükségyszerű kiküszöbölésével, melyről az emberiség annyi szenvedés, annyi harc s a kedélyi s értelmi öntudatosság elért foka, érzékenysége mellett lesz-e valaha hajlandó, sőt képes lesz-e lemondani?

II.

S azért, ha van egy párt, mely a marxista formula szerinti *osztályharc* jegyében folytatja munkásságát és létét, harcot üzenve a társadalmi rendnek, a fennálló világnak az egész vonalon, hát azért vastag optikai csalódás lenne a modern társadalmi fejlődés irányítását kizárólag e pártnak, ez egy tábornak tulajdonítani.

Önöknek nem mondok semmi újat, de kénytelen vagyok mégis konstatálni, hogy épen az utóbbi évek fejleményei magában a *szocialista pártban* egy szakadást idéztek elő, melynek ellentéteit a párttaktika, a proletárius ügy szolidaritása érdekében lehetőleg elsimítani, eltakarni igyekeznek, de a mely a dolgok

gyökerét, alapjait érintő s ennél fogva már a legközelebbi fázisokban egész válságos erejével hatni és nyilvánulni hivatott.

S ez a reakció, vagy ha úgy tetszik a kritika, a Marx által kijelölt vezérelvek s ebből folyólag a követendő út s eljárás mikéntje ellen, vagyis szabatosabban: a munkásmozgalom s a polgári társadalom közötti viszonyoknak és kölcsönhatásainak *revíziója*, végső vonalban pedig az osztályharcz szélsőségei, irtó »kisajátításai« helyébe, oly harcsmódor s oly czélok kitűzése, melyek a társadalom mai sokoldalú tagolatával bizonyos kooperáló és kölcsönösen alkalmazkodó, adaptáló és komplementáló *evolúciót* hirdetnek.

Bajos és talán szükségtelen dolog lenne e mozgalmat egy névhez fűzni; de annyi kétségtelen, hogy annak irodalmi nyilvánulását, legalább kritikai exponálását *Bernstein* fellépéséhez, irataihoz kapcsolhatjuk.

De itt többé nincs szó pusztán irodalmi akciónál s elméleti polémiákról, (mint p. o. a *Bernstein* és *Kautsky* közötti jelentős vitában), hanem pozitív megoszlások és alakulatokról, melyek átmentek a szocialista akció és pártélet funkcionálásába. Már e táboron belül meg van adva a két iránynak elnevezése: t. i. *a revoluczionárius s a reformista* szocializmus és frakciók ellentéte, vagy ha úgy tetszik, variációja.

A ki csak némileg is követi az *olasz szocializmus* mozgalmait, melyek nemcsak nagyméreteik, de az akciók és ellenakciók szenvedélyessége s így az eszmei mozgatóerők tudatos, pregnáns kifejezése folytán is kiváló és tanulságosak, az láthatja, hogy napról-napra mint fokozódik ez az ellentét, vagyis miképen erősödik párttá, bárha egyelőre kisebbségi csoporttá, az, a mi kezdetben csak egyéni álláspont volt, *a reformista* árnyalat.

Az utolsó olaszországi egyetemes pártgyűlések és kongresszusok, így legutóbb a *bresciai*, mely az ellentét programmatikus formulázásait érlelte az *imolai* s az e napok alatt, betű szerint e sorok írásakor *Bolognában* üléselő, már tanúságot tesznek az új irányzat terjedéséről az olasz proletariátus valamivel szélesebb rétegeiben, tehát nem csupán az intellektuális vezérelvek között s a felszigetnek, legalább Közép-Olaszországnak különböző regionális területein.

És habár sok évi olaszországi utazásaim és tartózkodásaim egészen más történeti és művészeti tanulmányok czéljai által határozottak, már az olasz történeti probléma folytonossága is önkéntelenül érintkezésbe hoz az új világ mozgalmait.

S így, ha egyszer évek előtt egy impozáns mazzinista pártdemonstráció közepében, véletlenül a Garibaldi család tagjai mellett találtam magamat a genuai temetőben — és ma már mindez legfeljebb, ha » *félmúlt idő* « , úgy tavaly vagy harmadéve volt-e, egy szerényméretű, de mégis tisztán populáris éjjeli felvonulásnak voltam tanuja Velenczében, mely *Turati* szocialista képviselőnek, az új reformista program egyik szóvivőjének rendeztetett. A bolognai kongresszus zárulésán — már a fenti sorok felolvasása után — kitűnt, hogy ez a csoport ugyancsak *Turati* vezérlete alatt, a szavazatok ezreivel, a voltaképi többségi pártot képezi, mindenesetre a legerősebb tömböt 7000-en felüli szavazattal.

Azt hiszem e körben felesleges mind ennek nagy fontosságát hangsúlyoznom, holott külsőleg egy távoli, mert a hatalom birtokából kizárt pártnak apró frakció-surlódásairól van szó. De ilyenén felfogás optikai csalódást jelentene. Ha a szocializmus kifejtője e felolvasás-sorozatban ismételve, két helyen reámutatott az uralkodó osztályok, a »liberalizmus« magatartására, esetleges közeledésének döntő fontosságára, a társadalmi átalakulások és széles népi, emberiségi reformok czéltudatos, de egyszersmind békés végrehajtásának lehetősége szempontjából, úgy megfordítva: teljes joggal hangsúlyozhatjuk, miszerint a modern társadalmi evolúció menetében és peripetiáinak lehető normális, kínos reaktív konklúziók nélküli lezajlásában elsőrendű tényező éppen magának a munkásosztálynak, az egész proletár-szervezetnek felvilágosodása és mértéktartása lesz, s az a meggondolás, hogy a küzdelem engesztelhetlensége és végletessége, — melyet a marxizmus és rokonrendszerek következetes tökéletes logikusai ajánlanak, — az abszolút elfordulás és tagadás a mai világrend összes többi kultúr- és gazdasági tényező i ellenében, a mint hogy végcél nem lehet, úgy kétségessé teszi a közelebbi eredményeket is, a szélesebb nép- és munkásrétegek állapotának fokozatos javulása eszközzését. Mert a békés, normális fokozatos fejlődésében fenyegetett kultúrvilágnak összes affirmatív tényezőit egy minden eszközvlogatás nélküli reakció, egy nagy ellenható koncentráció végleteire találja hajtani. A mi részben már meg is történt s a szó szorosabb értelmében vett bourgeoisienak politikai pártváltoztatását Franciaországban, erős közeledését a konzervatív klerikális tendenciákhoz magyarázza, s azt a mesés szerencsét, a melylyel az olyan evidens iparlovagi szédelgések,

mint az úgynevezett »nacionalista« humbug és rokonfajta cryptogam üzelmek felburjánozni és prosperálni bírtak.

III.

Az igazat bevallva: elég szűk mederbe terelődött a társadalmi fejlődés irányainak vizsgálata, mérlegelése, midőn a *liberalizmus és konzervativizmus* jelszavai és pártalakulatai vétettek kiindulási pontul. Ezek is akarva nem akarva a szocializmus kérdéséhez vezettek vissza, mint azon nagy determinánshoz, mely e fejlődés útját meghatározza; holott mi a kérdés illetően feltevése ellen már a kiinduló ponton kifogást emeltünk, mert nem elég átható, nem elég komprehenzív épen a determináló tényezők méltánylásában.

De nagy kő az, a melyet itt megmozgattak, és az alkotó motívumok egész komplexusát, a mely itt valójában fenforog, teljes terjedelmében s intenzitásában felölelni és kimeríteni *egy* tárgyalásban aligha sikerülend. Meg kell elégednünk, ha néhány töredékkal járulunk a kérdés tisztázásához és szétszórta, sporadice egy-egy arasznyi helyet bevilágítva feldereng előttünk: hogyan indultunk, merre jutunk.

Egyáltalában: alkotó princípium-e a *liberalizmus*; panacea, melytől társadalmi bajainknak orvoslását várhatjuk? Ad-e konkrét programot a társadalmi fejlődés üdvös vezetése tekintetében? avagy egy kiélt elnyűtt rendszer, mely kimerült vagy összeesett, mert sohasem volt jogosult?

Mi az előző felolvasások során egész kategorikus határozottsággal felhangzani hallottuk: »mehet« — nem tudom vajjon úgy-e, mint az a bizonyos útszéli mór, a ki megtette kötelességét vagy mint egy haszontalan Rontó Pál, a ki soha nem ért semmit, s a kit a sarokba állítanak, a hol többé ne merjen mocczanni.

Azt hiszem a látszeglet, melyből ezen abstrakció — egy »realisztikus« fogalom, de a scholastica megfordított értelmezésében — felvétele, felmérése megkíséreltetett, nem volt helyesen megválogatva.

A liberalizmus kétségkívül egy történelmi fázis és mint ilyen arra van hivatva, hogy a fejlődés és virágzás bizonyos korszaka és stádiumai után fonnyadni, elernyülni kezdjen és halni térjen. De ez az igen szép és banalitásában oly kényelmes képzet az adott esetben még sem vezet a helyes relációk megállapításához.

A liberalizmus történelmi fázis, mondám; az abszolút monarchia volt szülőanyja, vagy talán csak a bábaasszony, mely azt világrahozni segítette. Mi volt az érdek, a jutalom, mely ez operációban vezette?

Az egyéni és kollektív erők fokozatos felszabadítása az ország gazdasági és művelődési állapotainak fellendítése, felvirágoztatása végett, s így magának a monarchia, az államkormány ressourceinak fokozása, a nemzetközi hatalmi súly tekintetéből is. S azután a szellemek, épen a vezető, sőt mondhatni a kormányzó elemek — és közöttük a XVIII. század elejétől fogva nem kis számmal egyháziak — belátása, elméleti majd kormányzati belátása, kiket tisztán humanitárius eszmények inspiráltak és tette sarkaltak. A modern parlamentarizmus és alkotmányosság formalizmusa által túltengőleg befolyásolt történelmi nézlet nem mindig képes kellő igazságot szolgáltatni ennek a csendes, de konstruktív forradalomnak, mely Európaszerte kisebb-nagyobb hatálylyal lejátszódott.

Midőn azután az ancien régimebeli legisták által szerkesztett utasítási cahier-kből ez eszmék egy európai góczponton összefoglalást nyertek, majd széles demokratikus intézményekben koncepczióik kidomborodtak, nemcsak rombadöntötték a régi világot, de képeseknek bizonyultak egy új pozitív társadalmi rendet megalapítani. Valójában ebben áll a francia forradalomnak nagy hagyatéka, az a hatalmas alapozás, a mint azt a legnagyobb teremtménye és genieje, Caesar Bonaparte, jogintézményi és kormányzati alkotásaiban konszolidálni és konzerválni tudta.

Ismétem: *egy társadalmi rend volt ez*, a mely az uralmi célokért vagy célok ellen folytatott minden válságot, a kormányformák és dinasztiai körüli forradalmak sorát győzelmesen túlélni bírta.

Azt mondják, hogy ez az egyénnek felszabadítása volt csupán, de azután egyszersmind kiszolgáltatása a felszabadult társerők s egyéni érdekhatványok játékának, és a »legképebbek« (the fittest) szertelen fölülkerekedésének.

Ebben kétségkívül sok igaz van.

De hát próbáljuk »visszacsinálni« s az erők megkötését a középkori intézmények megrögző szabályozása, fokozásai szerint eszközölni; vagy valami új módokon »mancipálni« az egyént!

De azt vetik ellen, hogy az új társadalmi rend a kapitalisztikus produkezió, a gyári nagyüzem s a belőlök folyó tömegnyomor által felélesztette, sőt részben súlyosbította

régi röghöz kötő, rendi társadalomnak bajait. És kérdezik: képes-e a liberalizmus ezeket orvosolni?

Az az igen szűk koncepciójú liberalizmus, melyet uralkodó gyanánt állított oda, t. barátom Dr. Gratz G. értekezése, bizonyára nem.

De meg kell telnie szociális tartalommal, mondja ő, s akkor mintegy regenerálva, újból hivatva lehet átvezetni a társadalmat Scylla és Charibdis az anyagi nyomor s a szocialisztikus szolgaság, az egyéni szabadság elveszésének szirtjei között.

Ő egészben véve túlságos skepsissel, pesszimizmussal látszik viseltetni — és mintha a hatvanas évi német, vagy a hetvenes évi osztrák alkotmány-liberális pártok programja és félénk kiczirkalmazott operációja, melyek felett összecsaptak az új áramlatok hullámai, lebegnének szeme előtt. De ezek oly társadalmak, a melyekben a politikai, a társadalmi mozgás szabadságának létfeltételei minden elméleti szószaporítás daczára mindenkor hiányoztak és valóban irányító csak a kormányhatalom, mely a hagyományos szellem s az uralkodó érdekeknek hordozója és vaskezű védnöke.

Ott azonban, hol a társadalmi erők játéka felszabadult, a nagy *latin közállományokban* és részben Angliában, egészen más kép tárul elénk.

És Franciaországban tanúi vagyunk a nagy *transformismusnak*, a melylyel a középosztály azon része, mely még nem fordult el a liberális köztársaságtól s az úgynevezett liberalizmustól — elszántan a gazdasági és vagyon-jövedelem-eloszlás korrekcióján, az alsó néprétegek, különösen a munkásosztály anyagi, de művelődési és politikai színvonalának emelésén mélyrevágó, hatalmas reformokkal közreműködik, nem riadva vissza a válságtól, melyben saját kedvezményes helyzetének tényleges kiváltságát egy közeli jövőben belesodorni és kockáztatni találja.

S a hódítás, melylyel a kisebb ipari borurgeoisie-t s az intellektualis körök szellemeit fel az arisztokracziáig *Olaszországban* egyaránt átjárta e szociális tevékenység és kiegyenlítés, a »társadalmi igazság« — mint ott emlegetni szeretik — tudata nem-e hirdetője egy új fordulatnak, melyből a távoleső osztálytényezők összműködése kikelni ígérkezik az engesztelhetetlen osztályharcnak enyhítése és fenyegető katasztrófáinak elhárítása irányában?

Mert Olaszországban, hol a szocializmus, a termelés természetéhez képest tulnyomólag agrárius s a birtokformák a

művelési és bérleti viszonyok és szolgálmányok hagyománya folytán még voltaképen a régi történetiek, latifundiárius alakzatokkal melyek a római császárság korára nyúlnak vissza — Itáliára nézve, ugyancsak mérsékelni kellend magának a társadalom gazdasági érdekkiegyenlítés helyreállása körüli reményeinket. De ne feledjük el, a liberalizmus csak *kinetikai*, mozgási elv és *nem dinamikai* erőrendszer. Csak *készség és diszpozíció a haladásra* ; de tartalmát a korszükségek határozzák meg, azok pedig, a dolog természetéhez képest, változók. És bárha korunk s e nemzedék kimerült és belefáradt a változások és folyton kopogtató új igények kergetődő hajszájában — és *innen* ered a *decadens* irodalom, mely az elernyedés és akarati bágyadás beteges szülöttje, nem pedig annak a hétköznapi, vulgáris és naivul bizakodó liberalizmusé, melynek Geócze kisasszony, ezt is odavetöleg a nyakára varrta — mégis épen az új viszonyok erőszakos követelődzése folytán *haladni kényszerül* és azzal felhangolva tartani az új tünemények recepcziója s asszimilcziója iránti azon képességet, mely a politikai lélektan terminológiája szerint mégis kitünőleg *liberális diszpozíció*. Akár tetszik nekünk, akár nem — világáramlatok közepében, melyek átcsapnak egyéni kedélydiszpozíciókon és örökölt hajlamokon.

IV.

Könnyű és hálás, mert sokkal mulatságosabb, történeti reminiszcezeneziákkal tarkázható feladat lenne, kimutatni mily semmis, *a tényekkel* mennyire ellenkező, az az állítási sorozat, mert minden bizonyítás hiányzik, mely egy közelebbről meg nem határozható konzervativizmusnak, bizonyos kis szerekeknek — melyeknek némi átmeneti jelentősége lehet egy kisebb méretű és a világforgalomtól elzártnak képzelt agrártársadalomban, de a mely szerekek voltaképpen a legkülönbözőbb konyhákból hordattak össze, vagy ha úgy tetszik, »kisajátítottak«, mely ezeknek, mondom, társadalom-mentő hatást tulajdonít — még pedig erős kizárólagossággal.

Az eszmék társadalmi érvényesülésének methodikája szempontjából igen tanulságos volna, bírálat alá venni azt az egész sajtószertű »kisajátítási és patentírozási« tant, mely a nagy társadalmi áramlatok világában szóba alig jöhet, de némi szerepet játszhatik olyan milieukben, a melyeket apró, személyi és koteria érdekek mozgatnak és dominálnak.

Igen közel feküdnék itt is alkalmazni a szálló igévé vált szólamot, mert alapjában véve, még formula számba menő értéke sincsen, t. i. »Umwerthung aller Werthe«.

Az az egész scholasztikus feszegetés, a liberális-konzervatív nevek harca, kezdi veszíteni minden reális jelentőségét.

Az észak-amerikai Unió, ez a hatalmas politikai és társadalmi, forrongó, modern organizmus, soha sem ismerte.

És Angliában, hol tanúi voltunk a tory-párt egyesülésének a legszélsőbb angol radikalizmus képviselőjével és platform-jával az amerikanizáló Caucusman, a birminghemi ipar-radikális Chamberlainnek vezérlete alatt — micsoda ma ott a konzervatív program s hol végződik a liberalizmus?

Kérdés, melyet feltenni is jóformán megszűntek; annyira lényegnélkülivé, ködbeveszővé vált. Tényleg, tanúi vagyunk, miképen tisztán gazdaság-financiális elvek — protekció vagy free-trade, kezdenek a politikai pártok határozó elvévé válni.

Csak két szempontra kívánok utalni ezen *társadalmi neo-konzervativizmus* aktuális jelentősége és történeti előzményei tekintetében. Ha az imént bizonyos kicsinyléssel nyilatkoztam e programnak ismeretes, segítő, enyhítő és megelőző prophylaktikus rendszabályairól és reform-kísérleteiről, úgy az kétségkívül igazságtalan volt. De elismerem, hogy az bizonyos korlátolt téren és mérték között reális, üdvös eredményeket teremthet.

Ámde épen a tényleges viszonyok között, vagyis azon alakulatban, melyet a mai világfejlődés felmatat, egy új helyzet előtt állunk, mely szinte csak az utolsó évek alatt bontakozott ki egész jelentőségében. S ez a népesedési szaporodás, az ellátást, keresetet és ha lehetséges, megfelelő birtokot kereső ember-tömegek sűrűségének *effektív* fokozása, nem pusztán a gazdaság-populacionisztikai elmélet feltevésében, s e tömegeknek mintegy *ki- és túlnövése* azon patriarchális elhelyezési kereteken és kísérleteken, melyek mellett bizonyos megszabott emberszámot s annak arányosítható progresszióját bizonyos szerény gazdasági átlag-nivón, igényeihez mérten diszlokálni és valahogy kielégíteni sikerülhetne.

Tényleg egy *új Malthus-féle* problémának élő realitása előtt állunk, mely még nem találta meg törvényét és formuláját, a melynek tárgyát nem az élelmiszerek mennyiségviszonylata képezi, hanem az *összes* gazdasági létfeltételek megszerzésének, fentartásának esélyei egy máris fenforgó túlnépesedéssel szem-

ben, mely a régi művelési területeken és keretekben kielégítést többé nem találhat. S ezzel szoros kapcsolatban: a *kivándorlás* fogalmának, valóságának teljes átalakulása, a mely még nem rég nagyjában a biztos boldogulást jelentette tengerentúli idegen földeken, a melyek mégis az európai kultur- és éghajlati viszonyokkal rokon milieuvvel kínálkoztak — az észak-amerikai államok földjén. De ez a biztos csatorna is immár megtelt és az ellentét az »ember-anyag«, mondhatnók az emberi trágya-tömeg nyomorúsága s a szertelenül túltelített, ragadozó *gazdasági egyén* között, sehol sem alakult ki rikitóbban, mint azon a földön, mely nem régen épen a tömegmunkás egyéni önállóságának, ígéret-földjének látszott.

Ily körülmények között minden jóakarát és rokonszenvedés mellett — mi hatékonysága lehet ama korlátolt, szinte stationárius, emberlétszámra szabott rendszabályoknak egy új — ha egyelőre még nem is épen *geometrikus* — népességi arányfejlődés igényeivel szemben? A társadalom fejlődés irányát ezek a háziszerek fogják-e dominálni? S a fejlődésnek alanya, az ember, de a társas emberek tömege, csakugyan tömöríthető, vagy csak együtt tartható is lesz-e azokban a szorosan megszábot területi csoportokban, a melyekre őket az öröklött állapotok és bizonyos történeti birtok-formák fentartása érdekében elosztani és megrögzíteni már az elméletben is kénytelenülne, az a társadalompolitikai program, mely egy új konzervatív társadalom mentés igényével lép fel.

Ámde ha ez a pretenzió a *liberalizmus elégtelensége*, szociális *kudarca* és meghaladottsága czímén kívánja a maga létjogosultságát ébaltirozni, akkor egy érdekes *történet-hamisítással*, vagy az új generációnak egyik *tipikus amnéziájával*, *kóros feledékenysége* tünetével állunk szemben, melyet elég konstatálni, hogy benső valótlanága kitűnjék.

Ugyan miben is állott a konzervatív pártoknak *szociális* megoldása, állítólagos reform-programmja Európa-szerte, Angliát sem véve ki ?

A *konzervációnak* szűkkeblűen és hamisul értelmezett jelszava alatt — mert a benső törvényszerűségek felismerésével, ezen lételv egészen más értelmezést kívánna — a maradásban, az ellentállásban a legszükségesebb változások és haladási akkomodációk ellen s a fennállónak — tel quel — szorongó fentartásában minden áron. Európa egész politikai és parlamenti története, 1792-től az 1850-es évekig, tanúságot tesz ezen

tüneteknek közismeretes tényszerűségéről. És ha egyes konzervatív államférfiak, Canning és Peel Angliában, Richelieu herceg a restauráció (XVIII. Lajos) alatt, a kor igényeinek engedve, az elodázhatatlan haladásnak egy nagy reformjával azonosították magukat s azt a liberális táborral keresztülvitték, úgy ők és szűkebb személyes párthíveik szemben találták magukat a »konzervatív« tábor zömével és időleges elszakadásuk által és eszméik visszaválthatatlan győzelmei által, kényszerítették amazt a kései lassú csatlakozásra.

S ép oly könnyű volna kimutatni, hogy a széles néprétegek létküzdelmének megkönnyítése, szellemi s anyagi színvonaluk emelése iránti mozgalomban az úgynevezett liberális pártok és tényezők vitték a vezérszerepet. S a nemzetgazdasági rendszerek, melyeket ma a szocializmus s a konzervativizmus egyaránt meghaladottaknak jelez — és részben azok is — mint a *fiziokratáké*, vagy *Ricardo*, a ki egymaga egy iskolát jelent, — minden gyakorlati rendszabályt, mely korokban a nép sorsának életviszonyainak enyhítésére, állandó javítására célzott, tartalék nélkül felkaroltak — az úgynevezett konzervatív érdekkörök és pártok időleges sérelme és ellenzése daczára. Ez a közreműködés idővel elégtelenné válhatott vagy az individualizmus és kapitalizmus fékezetlenségével szemben végleg hajótörést szenvedni kellett. De azok a társulási, szövetkezeti óvszerek és reformkísérletek is, mint a Schulze-Delitzsch-félék, a Raiffeisen-féle kölcsönpénztár-egyletek, a Hirsch-Duncker-féle Gewerkverein stb. stb., melyek a ma konzervativnek nevezett társadalmi reformintézmények elveit és részben mintáit szolgáltatták, mégis csak a »liberalizmus« jele és ösztönzése alatt keletkeztek. A »homestead-exemption«-ról *Amerikában* senki sem álmodta, hogy az voltaképpen »conservatív-párti« rendszabály lett volna. (Ilyetén odaállítás bizonyos ó-világi elemeknek sajátos appreturáját dicséri.) *Raiffeisenéket* is ide vélem számíthatni, melyek pedig a »keresztényen felebaráti szeretet« (Christliche Nächstenliebe) jelszava alatt szerveztettek. Felteszem ugyanis, hogy a ker. felebaráti szeretet nem képezi egyes pártok monopóliumát, — melynek malasztjából a liberális pártok és rétegek ipso facto kiközösítve volnának.

V.

Ámde jelen felolvasási-ciklus során, a konzervativizmus mint a jövő társadalmi programja kapcsában felvetett egy név, egy ügy, mely tüzetesebb hozzászólásra készítetne. Eredetileg

az volt szándékom, hogy egész fejtegetésem súlypontját arra vetem, de immár kifogytam az időből, térből és csak néhány megjegyzésre szorítkozhatom. A *keresztény-szocializmus* felvetésére célzok a szociál-konzervatívizmus kapcsolatában, mintegy annak függeléke gyanánt vagy jelenkezési, megvalósulási kategóriájaképen.

Mert bárhol és bárminő kapcsolatban felidézni vagy érinteni halljuk a *kereszténység* nagy nevét, univerzális eszméjét mindig oda kell fordulnunk és vizsgálnunk, mily célzattal, mily belső jogosultsággal történik hivatkozás kultúránk nagy szellemi lételvére, évezredes vezércsillagára ? . . .

Tudvalevő, hogy az őskeresztény gyülekezetnek, és főleg az első egyesülésnek, mely az élő Krisztus körül támadott, majd halála után az apostolok s első tanítványok csoportjában a jeruzsálemi községben folytatódott, erősen kibélyezett szegénységi ideáljai mellett a testvériesség által sugalt birtokközösségi színezete volt. Az evangéliumok — Máté, Lukács, János — s az Apostolok Cselekedeteinek erre vonatkozó passzusai képezik értesülésünk kútforrását. A hatály és terjedelem, melyet e helyeknek tulajdonítani szabad, régóta vitás s egészen természetyszerű, ha a szocialista tanok történetírói részéről különös feszegetés és értékesítés tárgyává tettek — így *Kautsky* által, kivel szemben a német (protestáns) theologia ismét reagált. Harnack »megbízhatatlanok«-nak nevezi e jelentéseket; »kommunizmus«-ról a mai értelemben, semmi esetre sem lehet szó. Másrészt a jeruzsálemi községnek közös pénztára, valamint általános elszegényedése, mely utóbbi az antiochiai s egyéb gyűjtésekre és Szent Pálnak jeruzsálemi segély- (u. n. collecta-) útjára vezetett, kétségteleneknek, legalább is igen valószínűeknek látszanak. Célunkra e speciális kérdés eldöntése — rendkívüli érdeke daczára — nem tartozik. Majd más helyen keresni fogom az alkalmat, hogy tanulmányaimat a kereszténység általános szegénységi eszményéről, s annak középkori nyilvánulásairól, főleg Assisii Szent Ferencz életében s a minorita rend küzdelmeiben, melyek évek óta foglalkoztatnak, egy önálló tüzetes előadásban kifejtssem.

De a fenti kapcsolatban fölmerült a nagyobb kérdés egy modern formulában: t. i. micsoda az evangéliumnak szociális értéke? és mely irányban esik latba?

Legutóbb, hogy egy kompetens szózatot, de egyszersmind közkézen forgó, könnyen hozzáférhető kiadványt említsek:

Harnack: Das Wesen des Christenthums című könyvében újra felvetette a probléma egészét és igen emlékezetes, bár rövid lapokon keresztül fejtegette azt. Nem lehet itt feladatam ama mélységes nézponokat reprodukálni s összegezni. Azt hiszem határozó tételeire utalok, midőn ideiktatom a következőket:

Das Evangelium predigt nicht nur Solidarität und Hilfeleistung — es hat an dieser Predigt seinen wesentlichen Inhalt. In diesem Sinne ist es im Tiefsten sozialistisch, wie es im Tiefsten individualistisch ist, weil es den unendlichen und selbständigen Werth jeder Menschenseele feststellt.

Das Evangelium will eine Gemeinschaft unter den Menschen stiften, so umfassend wie das menschliche Leben und so tief wie die menschliche Not.

Deshalb kann darüber kein Zweifel sein, dass Jesus heute auf Seiten derer stehen würde, die sich kräftig bemühen die schwere Notlage des armen Volkes zu lindern und ihm bessere Bedingungen des Daseins zu schaffen. Der täuschende Satz von dem freien Spielraum der Kräfte, dem »Leben und leben lassen« — Leben und sterben lassen, hiesse es besser — läuft dem Evangelium stracks entgegen.* Und nicht als unseren Knechten sollen wir den Armen helfen, sondern als unseren *Brüdern* ... Ja, fast scheint es, als habe Jesus eine Verbindung unter den Menschen für möglich gehalten, in der der Reichtum als Privatbesitz im strengen Sinne nicht existiert. . .

Tehát elég messzemenő tételek a berlini egyetem czelebritásától, a Geh. Oberkirchenrath, vagy hasonló egyházi titulárius-tól, a ki egyébként minden társadalmi akciótól távol tartja magát.

Midőn jelzi azon különbözéseket, melyek az evangélium és Krisztus társadalmi és gazdasági álláspontja és részvétele iránt felmerültek — szinte curiosum gyanánt, közönyösen veti oda: Ja es giebt nicht wenige unter uns, die ihn für einen »Konservativen«, wie sie selbst sind, halten: er habe als »gottgesetzt« alles respektiert, was an sozialen Unterschieden und Ordnungen damals vorhanden war. (A pointírozó idézőjelek nem tőlem valók, hanem Harnacktól.)

* V. ö. *Erhard Alb*. Der Katholizismus u. das zwanzigste Jahrhundert. 235. l. „...während doch die Ideen denen der Sozialismus seine eigentliche Kraft verdankt aus dem Schatz des Christenthums entnommen sind, weil sie nur hier zu finden waren.“

Egy könyv, melyről a magyar olvasó sokat hallott —, a napilapok újdonság-rovatából, mert hiszen ki foglalkozik ilyen dolgokkal Magyarországon, daczára annak, hogy újabb időkben annyira szokássá vált egyházpolitikai jelszavakkal dobálódzni —, t. i. abbé Loisy-nak az Indexre került könyvecskéje »L Évangile ét l'Église, mely *alakilag* nem egyéb mint egy polémia és rektifikáció a katholicizmus védelme és helyreállítása érdekében, a Harnack könyve ellen, midőn a fentebbi tételekre utal, csaknem szó szerint reprodukálja az utóbb említett helyet »du Christ comme un »Conservateur«, respectueux de la hiérarchie et des fortunes acquises« . . . S az egész kontextusból világosan kitetszőleg e pontra nézve egyetért a Harnack derűlten kicsinyelő közönyével. És Harnack ellen egyáltalában csak két jellemzetes pontban fordul. Ugyanis Harnack az igehirdetők, tehát a papoknak teljes birtoktalansága, sőt kolduló alamizsnából való fentartása iránti értelmezését az evangéliumnak, »francziskánus félreértésnek« nevezte; Loisy azt mondja erre: hagyjon békét a francziskánusoknak. Ne cherchez pas querelle aux Franciscains, sous prétexte que Jésus, en ordonnant aux Apôtres de vivre de l'Évangile ne les a pas autorisés à mendier. (p. 63—64.)

És midőn Harnack a középkori egyháznak s állapotoknak bizonyos viszonylagos dicsérete után, azt állítja, hogy az egyház észrevétlenül az ama korban nyert maximákkal s érdekekkel azonosította magát — Loisy nyugodtan szembeveti, hogy a katolikus egyház csak annyiban hozzákötött a középkori tudomány és politikai formákhoz, »a mennyiben nem tetszik neki belőlük kibontakozni« (autant que s'il ne lui paraît pas de s'en dégager).

De hát mi következik a mondottakból, ezen idézetekből?

S én szándékosan szólaltattam meg távoli és auktoritatív tanukat.

Mindenekelőtt az, hogy mi is hasonló egykedvűséggel mehetünk el azon tréfák mellett, melyek az evangéliumot, de arról itt kevésbé szoktak beszélni, hanem a kereszténységet, vagy akár az egyházat is azonosítani akarják valami párttal, de pláne a kötött birtokformak, a »modern konzervativizmus« céljaival. Elvégre : mi köze ezeknek a szegény galilaeai zsidók önfeláldozó rajongásának és eschatologikus, földöntúli várakozásainak, a kelet-albingai junkerek változhatatlan állapotú fentartásához, vagy a törzsöröklés, az »Anerbenrecht« keresztülhajtásához, mely bizonyos szerényméretű birtokállománynak és

jólétnek fentartását teszi lehetőre egy paraszt-majoresco javára, de vagy földönfutóvá, vagy a szomszédos úri birtok »olcsó munkaerejévé« — mindenképen proletárrá — a túlélő ifjakat? . . .

És midőn a boldogult Fr. Xav. Kraus és Loisy és Ehrhardt, würzburgi teológusok s az amerikanisták, az etnikai és haladásra képesítő katholicizmus összes modern képviselőinek nemes csoportja, a megváltást sürgeti a középkori világfelfogással való azonosítás és nyugöző szolidaritás alól s a katholicizmusnak összekapcsolása szükségét hirdeti az uj-kor áramlataival és vívmányainak őszinte elfogadását: nem egy hallgatóságos tiltakozást formuláznak-e az egyháznak azon tervszerű uralmi célzatú beavatkozása ellen a világi és gazdasági rend és egyensúly helyreállításának küzdelmeiben, mindenekfelett pedig az egyház, — annak, a mit ők az általuk kárhóztatólag: »politikai egyháznak« neveznek — identifikációjá ellen, egy elmúlt kornak és petrifikált érdekeinek lejárt világával.

Az egyház nem egy koré, mondják ők — és semmiféle politikai párté.

»A liberalizmus lényegéből hiányzik . . . a keresztény szeretett — olvassuk szó szerint a már fentidézett fejtegetésben a konzervativizmus és keresztény-szocializmus ajánlásoképen.

De hát igaz-e ez? Liberalizmus és keresztény szeretet valóban ellentétek-e, a melyek egymást kizárják?

Ha e tétel igaz lenne, akkor korunk legpozitívebb kereszténységű, sőt egyházas államférfia, t. i. W. E. Gladstone, nem volt keresztény.

Avagy csak a *tory* Gladstone volt az, akkor, midőn Canninggel szemben a katolikus emancipáció ellen szavazott? És nem a szinte radikális államférfiú, ki élete alkonyán minden felszabadító mozgalomnak rajongó híve, végrehajtója volt ?

Avagy az angol katolikusok (laikusok) szellemi feje, Lord *Acton*, nem volt keresztény, mert a liberális programot annak őszinte, széles értelmezésében, határozott politikai hitvallásául proklamálta?

De hát mindezen tények s okoskodások daczára nem volt-e és nem létezik-e most is a keresztény-szocializmus; annak jogosultsága és hatálya a társadalmi fejlődés irányában?

Szabadjon erre részben egy jelentéktelen reminiscenciával válaszolnom.

Soha nem fog bennem elmosódni annak a mély emóciónak az emléke, melyet a *Lujo Brentano* jórészt beszámoló tanulmányának olvasásakor — közvetlenül annak megjelenése után lehetett — éreztem, a keresztény-szocialista mozgalom történetéről Angliában.

Mennyi hév az ínségesek s elnyomottak gazdasági s erkölcsi felemelése iránt, mily önfeláldozó odaadása szegénysorsú anglikán papoknak és gazdag világiaknak, kik szerény állásaikat, megélhetésüket veszélyeztették, odavetették vagy jelentékeny vagyonukat áldozták fel azért, hogy a szocializmus termelési és elosztási reform kísérleteit a tömegeknél egyesíthessék a kereszténység szellem-erkölcsi javainak megóvásával, terjesztésével! Mily tartaléknélküli, őszinte közreműködés a legkülönbözőbb irányzatú és hitvallású tényezőkkel e tágértelmezésű evangélium kereszténység és a társadalmi reformok megvalósításáért!

Csak a Charles *Kingsley*, e kiváló pap, szociál-reformer és író életét kell olvasnunk, hogy megértsük azt a fennszármalyal pathoszt, mely e mozgalmat áthatotta . . .

De a termelési társulatokból, a melyeket létesített, ma talán egy sem áll fenn, s az egész mozgalom ma már jóformán a történelemé.

Hogy történt ez? Mi ennek az oka?

De mielőtt arra reátérnénk, még egy megjegyzést kell közbevetnem.

A katolikus egyházi alapon szervezett, úgynevezett keresztény-szocialista mozgalom sokkal szerencsésebb, szívósabb existeneziáról és mindenképen sikeresebb, szélesebb terjeszkedésről tesz tanúságot.

Nem akarhatok e helyütt annak vizsgálatába bocsátkozni, hogy e mozgalomból mennyi esik az *egyház* népies propagandája s *uralmi fentartásának* javára és mennyi belőle a pártatlan társadalmi reformszükséglet betöltése s ez utóbbinak tiszta nyeresége. Holott ezen a ponton alig lehet átsiklani, mert hiszen az egész mozgalom erkölcsi és gazdasági értéke, hogy ne mondjam jóhiszemősége ezen benső célzatok mivolta körül forog és nem az etiquette, a czégér körül. Azonban annyi tény, hogy az egész mozgalom mindig igen szoros *egyház-politikát* korlátok között mozog és feltűnő, hogy a mint egyes hajtásai e korlátokon túlterjeszkedni hajlandók és keresztény jellegük fentartása mellett bensőbb, őszintébb érintkezésbe lépni a szociális

reform határozottabb, utógondolat nélküli tényezőivel, legott megállj-t hallunk kiáltani és letűnni látjuk őket a cselekvés színteréről. A francia, még inkább a legújabb belga keresztény-szociálista mozgalom kísérése mutatja e jelenséget. De talán a legjellemzőbb, a mi az utóbbi egy-két év folyamán Olaszországban történt.

Ott is chablonszerűleg működik a keresztény-szociálista szervezet, az ismeretes módok s a szinte Európa-szerte ismétlődő típusoknak vezetése alatt.

Azonban az utóbbi években új, messzebbmenő árnyalatok keletkeztek s a keresztény demokrácia címén, egy *Murri* nevezetű papnak szellemi vezetése alatt külön sajtó-organummal egy csoport támadt, mely az új Olaszország, a modern világ radikálisabb törekvései iránt bizonyos várokonaságot — mely kölcsönös lehetett — kezdett tanúsítani. De Don Romolo Murri letűnt és lapja és egész pártja feloszolni kényszerült, a legmagasabb egyházi parancs folytán ...

A modern társadalmi fejlődés iránya, jövője csakugyan ezen helyenkint győzelmes és prosperáló, de egyház politikailag (hogy ne mondjam hatóságilag) regulázott klerikális pártkeretek vezetése alatt menne végbe és konszolidálódnék? ...

E tél folyamán, alig néhány hónapja, Berlinben egy kongresszus ülésezett, melyet a német munkás-szervezetnek szövetségesei (Gewerkschaften) állandó bizottsága hívott egybe. Az ipari házimunka (Heimarbeit, mely egészen más, mint a háziipar: Haus-Industrie) állapota és munkásai életviszonyainak megvizsgálása, esetleg javítása képezte célját. Az első kongresszus volt ez e nemben; benne a munkásszociálista-szövetkezeti elem mellett, a polgári érdeklődők és szakemberek önzetlen közreműködése nyilvánult. Itt azután kiderült, hogy ezen egész házimunka és emberanyaga tarthatatlanul nyomorúságos viszonyok között dolgozik és tengődik, melyhez képest a *gyári üzem* határozottan haladást jelent, a minek konstatálása s érlelése képezte egyelőre a kongresszus végső eredményét.

Ez állapotok rajzának benyomása alatt mondta *Sombart* Werner tanár: Es ist ein Elend so mächtig, dass es jeden Empfindenden durch seine blasse, Feststellung aufregt...

S e ponton, e kitörésnél térhetünk vissza a keresztény-szocializmus kérdéséhez.

A miről itt szó van, azok nagy, hatalmas emberi szenvedések és pozitív gazdasági bajok. Tenni vagy nem tenni?

Szeretni égő, cselekvő szeretettel, avagy bármi módon és kifogással elmenni ezek mellett — ez itt a kérdés. Van-e itt szükség metafizikai, transzcendentális kategóriákra? S egyházi, végső vonalban felekezeti tömörülések hivatottak e határozni az orvoslás felett ?

Senki sem vonhatja kétségbe az egyház jogát és kötelességét a társadalmi nyomor enyhítése munkájában közreműködni. Ott a keresztény jótékonyság nagy tere, a közvetlen segélynyújtás, de mindenekfelett a lelki vigasztalás és felemelés, mely az egyház nagy szakramentális intézményének legnemesebb feladata és kiapadhatatlan hatalmának forrása. Azonban az egyház, legbensőbb lényegéhez képest, nem gazdasági intézmény és nem hatalmi szervezet, hivatva a társadalom anyagi, gazdasági sérelmei és egyenetlenségei között helyreállítani a gazdasági egyensúlyt. Átvezetni a nagyiparnak ezen éhező, nyomorgó házimunkásait a gyári üzem és államilag ellenőrzött munka-, üzem állapotára, az nem lehet az egyház feladata.

Az egyházat a gazdasági élet regulatora és intézője tisztében installálni annyit jelentene, mint kiforgatni az egyházat lényéből és idegen funkciók teljesítése által denaturálni annak spirituális természetét.

A középkori egyháznak ez volt tragédiája — benső meghasonlása, bűne és bűnhődése és nehéz, válságos megtisztulása, katharsisa.

Ez ellenmondáson tört meg az angol keresztény-szocializmus («Christian Socialist» volt hírlapjának czime) önfeláldozó nagylelkű szárnyalása. Ez ellentétek benső, erkölcsi áthidalatlansága kölcsönzi a kontinentális katolikus keresztény-szocialista alakításoknak azt a sajátságos kétlaki, hibrid jelleget.

Mert a modern társadalom nem háríthatja át saját felelőssége súlyát és munkateljesítése kötelességeit bármi más és legyen bár vallás-erkölcsi kívülálló tényezőnek gondozása s irányítása alá.

Nem előjogokról és hatalmi pozíciókról, hanem nehéz erkölcsi kötelességekről van itt szó, a melyből ki kell venni részünket mindnyájunknak, de első sorban a hatalmasoknak, a kapitalista produkció *mindenrendű* kegyeltjeinek, az ingó és ingatlan tőkének egyaránt. S a társadalmi ethika legelső követelménye, hogy a fennálló gazdasági és magántulajdoni rendnek bajai, áldozatai ugyanazon talajon nyerjenek orvoslást, a melyből fakadtak s azon tényezők közvetlen közreműködésével, kik e renden belül állnak és hatnak.

Az erkölcsi közérzet és felelősségtudat mélyedése, terjedése ezen emberöltő alatt reménységgel enged mindnyájunkat eltelni, hogy e közreműködés nem lesz eredménytelen . . .

S ezzel bevezem ezen elmélkedést, a nélkül, hogy konkludálnék.

Mert az anyagi erők és a világforgalmi áramlatok végzetes sodrának közepette, mely szem ismeri fel biztonsággal a kényeszerű előhaladásnak útjait? és van-e más biztatónk egy sejtelmes, határozatlan reménynél, hogy a kötelesség teljesítés jutalma gyanánt talán meg leszünk kímélve a siralmas hajótöréstől, melyen a mai emberiség és műveltségnek legdrágább kincsei ismét összezúzódni találnak, mint egykoron, a nyugat-római civilizáció felbomlása és bukásánál s a barbárok felülkerekedésekor.